

BLOQUE 3. SÉCULO XIX

TEMA 11. A crise da monarquía absoluta: abdicacións e ocupación napoleónica

Sempre tendo en conta a información subministrada polos documentos, o alumnado deberá contextualizar a crise da monarquía absoluta española no reinado de **Carlos IV**, facendo referencia aos problemas económicos, políticos e sociais que o caracterizan, así como ao impacto da **Revolución Francesa** sobre o mesmo. Explicar o proceso de **abdicacións en Baiona** e demostrar que coñece as repercusións da ocupación napoleónica tanto na súa vertente política –gobierno francés/Xuntas revolucionarias– como militar –guerra, pero sen entrar no desenvolvemento da mesma–.

1. Crise do Antigo Réxime e revolución liberal.

Entre 1808 e 1833 enfrontáanse en España dous modelos políticos e ideolóxicos antagónicos: o absolutismo e o liberalismo. A influencia da Revolución Francesa (1789) e a invasión napoleónica (1808) marcan o inicio da **revolución liberal española**, que continúa con paso firme nas **Cortes de Cádiz** cara á promulgación da **Constitución de 1812**. Con todo, o paso do Absolutismo ao Liberalismo ten, no caso español, varios **avances** e varias **voltas atrás**. Así, en 1814, o retorno ao poder de **Fernando VII** supón a volta ao Absolutismo e ao Antigo Réxime que, a pesares da paréntese do Trienio Liberal de 1820-1823, se manterá até a morte do rei en 1833.

1.1. Liberalismo: principios e institucións.

O liberalismo é unha corrente de pensamento que defende un novo concepto do poder e da sociedade baseado na liberdade, a igualdade xurídica, a limitación da autoridade e a participación política dos cidadáns fronte ao absolutismo e aos privilexios do Antigo Réxime.

• Principios políticos e institucións.

- Dereitos e liberdades individuais e inalienables.
- Igualdade de todos os individuos.
- Limitación do poder político.
- Soberanía da nación como forma de lexitimación do poder.
- Triple división de poderes: **executivo** (Goberno), **lexislativo** (Cortes) e **xudicial** (Tribunais).
- Participación dos cidadáns no sistema político.
- Institucións representativas da **vontade xeral** (Parlamentos e Cortes) formados por membros escollidos mediante procesos electorais.
- Constitución.

• Principios económicos.

- Propiedade privada individual, base de toda a sociedade.
- Liberdade económica baseada na libre iniciativa individual; o Estado debe absterse de intervir nos asuntos económicos.
- Libre xogo da oferta e a demanda como regulador da actividade económica (prezos, salarios...)

O liberalismo é a expresión ideolóxica dos intereses da burguesía, convertida, no s. XIX, no novo grupo hexemónico da sociedade debido, por unha banda, ao desenvolvemento comercial e industrial e, por outra, ao triunfo das revolucións liberais burguesas.

1.2. A crise da monarquía e a invasión napoleónica.

En 1788 empezou a reinar **Carlos IV**. De carácter afable e débil (e de curtos alcances e moi escaso entendemento, segundo o seu pai), confiou nas cuestións de goberno no consello e nas opinións da súa muller, **María Luísa de Parma**, actitude que foi obxecto de burlas, presentándoo como marido terno e compracente. Tocoulle vivir unha época de grandes cambios orixinados pola **Revolución francesa**. Ao longo do seu reinado produciuse a crise progresiva da monarquía tradicional española.

O temor á expansión da revolución.

Desde 1789 as noticias procedentes de Francia (proclamación da soberanía nacional, declaración de liberdades e dereitos individuais, limitación do poder do rei, abolición dos privilexios da nobreza e da Igrexa...) causaron un forte impacto en España. O temor ao contaxio revolucionario levou ao goberno de **Carlos IV**, dirixido polo **conde de Floridablanca**, a realizar un severo control da propaganda revolucionaria, fundamentalmente por medio da Inquisición. Pero as medidas non lograron evitar que as ideas revolucionarias se estendesen por España.

En 1792, os acontecementos en Francia agraváronse coa abolición da monarquía e a detención de **Luís XVI**. Sentíndose ameazadas, as distintas monarquías europeas saíron en defensa dos dereitos reais do monarca francés e atacaron os revolucionarios, pero foron incapaces de derrotalos. En España, a actitude a tomar foi vacilante. A finais de 1792, **Manuel Godoy** foi nomeado **Secretario de Estado**. Fidalgo de ambición desmedida, alcanzou o poder aos 25 anos grazas á protección e aos favores da raíña **María Luísa**, pasando nuns poucos meses de cadete da Garda Real a tenente xeneral, grande de España e duque de Alcudía. Inicialmente tratou de negociar e conseguir a liberación de **Luís XVI**.

En 1793, despois da execución do rei francés, España entrou na guerra contra os revolucionarios franceses (**Guerra dos Pirineos ou da Convención**). Pero a falta de preparación e as continuas derrotas obrigaron a **Godoy** a asinar a paz en 1795 (**paz de Basilea**), conseguindo este o título de Príncipe da Paz. A partir de entón, a política exterior de España orientouse a buscar e consolidar a alianza coa Francia revolucionaria para facer fronte ás ameazas de Gran Bretaña sobre o comercio americano; esta alianza asinouuse en 1796 (**Tratado de San Ildefonso**), o que provocou que os enfrontamentos cos ingleses fosen constantes.

Despotismo de Godoy e alianza con Napoleón

Entre 1792 e 1800 a división ideolóxica aumentou as loitas de poder, complicándose ademais este panorama político polas relacións coa República Francesa e as guerras contra Inglaterra. Nesta circunstancia, os gobernos ilustrados fóronse sucedendo pero sempre limitados polo afianzamento da oposición reaccionaria. A Coroa apoiou aquelas iniciativas reformistas que acentuasen os seus intereses e anulou aquelas que podían significar un perigo ao sistema vixente. Tamén nesta época, as dificultades facendísticas e os cuantiosos gastos ocasionados pola guerra propiciaron que se levase a cabo, en 1798, a primeira expropiación e venda de terras de mans mortas: a **desamortización de Godoy, que afectou ás terras dos colexios maiores e das institucións benéficas pertencentes á Igrexa**. Esta desamortización sentou un precedente para posteriores expropiacións e vendas, fortaleceu a gran propiedade e deixou desmantelada a rede asistencial da Igrexa.

En 1801 os partidarios da tradición desprazaron do poder os ilustrados. Os reis confiaron de novo en **Godoy** quen, a partir de entón, converteuse no máximo responsable da política da Coroa, actuando como un alter ego do rei co título de Xeneralísimo. Coas súas actuacións e sumando títulos, honores e poder, **Godoy** provocou as críticas e a oposición de numerosos grupos e personalidades: do príncipe de Asturias (**Fernando**), da Igrexa, da nobreza, dos ilustrados e tamén do pobo, molestos polo seu ascenso, pola súa intimidade cos reis, polo seu estilo de vida, pola acumulación de honores e riquezas e polo seu despotismo á hora de gobernar.

Paralelamente, o contexto internacional foi cada vez máis negativo e prexudicial para a Coroa de España. Os enfrontamentos bélicos contra Inglaterra foron continuos e provocaron a **quebra do comercio con América**, a ruína do Estado e unha crecente supeditación a Francia (gobernada por **Napoleón** desde 1799); os enfrontamentos navais hispanofranceses fronte aos ingleses foron desastrosos, acabando estes por conseguir o dominio absoluto dos mares tras a vitoria na **batalla de Trafalgar** (1805).

Co obxectivo de causar graves prexuízos económicos a Gran Bretaña, en 1806 **Napoleón** decretou o bloqueio continental contra os seus barcos e mercadorías, así como a invasión daqueles países que non o respectasen. O non cumprimento deste boicot económico por parte de Portugal, tradicional aliado dos ingleses, levou a **Napoleón** a planificar a súa conquista contando co apoio de España. A cambio da autorización do paso por territorio español de tropas francesas, acordouse o reparto de Portugal e a creación do **reino dos Algarves** para **Godoy** (**Tratado de Fontainebleau, 1807**). En 1808, os movementos das tropas francesas cara a Portugal e a ambición de **Godoy** provocaron un crecente malestar na Corte e no pobo. Os enfrontamentos dentro da propia familia real, cos intentos de **Fernando** de facerse co poder, levaron a **Napoleón** a considerar a posibilidade de facerse co control da monarquía española.

A crise da monarquía española

A comezos de 1808, a entrada e presenza das tropas francesas en España causou un forte malestar popular. Así mesmo, **Godoy**, que sospeitaba dunha posible xogada de **Napoleón** para facerse co dominio de España, ademais de **Portugal**, propuxo a **Carlos IV** a retirada cara a América (como xa fixeran os reis de Portugal). O traslado dos reis a Aranjuez incrementou os temores populares, temores que foron aproveitados polos partidarios do príncipe **Fernando** para continuaren conspirando. En marzo de 1808 produciuse o **Motín de Aranjuez**. Grupos de alborotadores, contando co apoio dos gardas e dos nobres partidarios de **Fernando**, asaltaron o pazo real e obrigaron a **Carlos IV** a abdicar no seu fillo **Fernando**, que foi recoñecido como rei de España (19-3-1808). Temeroso da evolución dos acontecementos, **Carlos IV** pediu axuda a **Napoleón** manifestándolle as verdadeiras razóns polas que tivo que abdicar.

As abdicacións de Baiona e o reinado de Xosé I Bonaparte

Os sucesos de Aranjuez foron para **Napoleón** un claro testemuño da crise política e da decadencia da monarquía española. Coa escusa de mediar nas súas disputas, reuniu en Baiona (Francia) os membros da familia real española. Alí, **Fernando** foi obrigado a devolver a coroa a seu pai **Carlos** quen, a súa vez, cedeu os seus dereitos a **Napoleón**; a cambio, ambos foron recompensados con cuantiosas posesións, rendas e privilexios en Francia. Despois, Napoleón nomeou o seu irmán **Xosé**, daquela rei de Nápoles, como rei de España.

Coa finalidade de conseguir partidarios, **Napoleón** convocou en **Baiona** unha Asemblea ou xunta de deputados españois representantes dos tres estamentos tradicionais. Despois de xurar fidelidade ao novo rei, **Xosé I Bonaparte**, a **Asemblea de Baiona** aprobou unha lei na que se regulamentaban as relacións entre o novo rei e os

seus súbditos. Aínda que se trataba dunha lei fundamental do Reino, non era propiamente unha Constitución, xa que non foi obra da **Asemblea de Baiona**, senón do propio rei; tiña, pois, o carácter dunha **Carta Outorgada**, na que **Xosé I** autolimitaba o seu poder; esencialmente conservadora, a nova monarquía xiraba en torno á figura do novo rei:

- Recollía certa separación de poderes, coa figura dun Senado, un Consello de Estado e unhas Cortes por estamentos.
- Garantíase a oficialidade da relixión católica, a responsabilidade dos ministros, a igualdade contributiva, a unidade lexislativa de todo o reino, a supresión de certos privilexios e a defensa de certas liberdades individuais.

Era, en resumo, unha combinación de trazos tradicionais e novos; aínda que na práctica non puido ser aplicada debido á **Guerra de Independencias** que xa estaba en marcha, supoñía xa unha ruptura clara cos trazos políticos do Antigo Réxime.

Xosé I tentou gobernar España coa intención de cambiar e renovar a situación vixente; pero o pobo vía nel, en cambio, a un usurpador, a un invasor francés, polo que as masas populares satirizárono con numerosos alcumes: **Pepe Botella, o Rei Pepino, o Rei de Naipes....** Aínda así, tentou levar adiante importantes reformas, entre as que hai que suliñar:

- A supresión dos dereitos señoriais, a eliminación das aduanas interiores, o fomento da liberdade económica, a creación de escolas, a transformación urbanística de Madrid...
- O intento de centralización e racionalización da administración mediante a división do país, a imitación do modelo francés, en 38 distritos, rachando coas divisións administrativas locais.

En xeral, as medidas apenas foron aplicadas na práctica debido á guerra. Nas súas tarefas de goberno, **Xosé I** estivo apoiado por un reducido grupo de españois, os **afrancesados**, convencidos de que este reformismo autoritario era o único medio para lograr a renovación e o cambio en España. De todos os xeitos, a derrota francesa provocou a saída de España de **Xosé I** e os máis dos afrancesados, que marcharon ao exilio.

Guerra da Independencia

Xosé I tomou diversas iniciativas e reformas que non tiveron a eficacia necesaria e provocaron un malestar social que desencadenou a denominada **Guerra de Independencia (1808-1814)**. Nesta guerra foron enfrontados, por un lado, os españois que defendían a **Xosé Bonaparte**, que recibiron o nome de afrancesados, e os que defendían o regreso de **Fernando VII**, onde había absolutistas pero tamén liberais, que querían aproveitar a situación para impulsar una revolución política.

O traslado da familia real a Francia provocou un gran malestar en Madrid. O **Dous de Maio de 1808**, os madrileños amotináronse contra os franceses; as noticias da rebelión e da súa sanguenta represión provocaron a sublevación xeral en toda España. Esta insurrección popular marcou o inicio dunha longa e cruenta guerra. Ante a escaseza de tropas españolas, a loita e defensa do territorio foi asumida polas masas populares. O pobo non recoñecerá as abdicacións de Baiona e recollerá a soberanía perdida, o que supón **un acto revolucionario (soberanía popular)**. En xeral, predominou un patriotismo fanático defensor da tradición, da relixión e dos dereitos do rei **Fernando VII**.

A superioridade militar dos franceses obrigou os españois a adoptaren a guerra de guerrillas para se defender. A guerrilla baséase na formación de pequenas partidas ou cuadrillas de homes que, apoiándose no coñecemento do terreo e contando coa axuda da poboación, atacaba as tropas francesas en accións limitadas sen presentar nunca unha batalla frontal. Algúns xefes das partidas de guerrilleiros, como Espoz Mina, Juan Martín

Díaz o Empecinado, o cura Merino, pasaron a se converter en heroes populares e as súas fazañas foron recollidas pola literatura e a tradición oral. Os españois contaron coa axuda inglesa para expulsaren os franceses. Na guerra contra os franceses, tamén coñecida como de Independencia, diferéncianse tres fases:

A primeira fase (maio-novembro de 1808) estivo caracterizada polo intento de ocupación francesa e o levantamento popular dos españois, que fixo fracasar os plans de **Napoleón** de ocupar rapidamente o país. Destaca a vitoria de Bailén, onde foi derrotado o exército francés de Andalucía e obrigou a **Xosé I** e ás súas tropas a retirarse cara a Vitoria..

A segunda fase (novembro de 1808-xaneiro de 1812) foi de claro dominio francés grazas ao grande exército (máis de 250.000 soldados) dirixido polo propio **Napoleón**. As principais cidades tiveron que capitular tras sufrir heroicas resistencias (como a de Zaragoza, onde destacaron o **xeneral Palafox** e **Agustina de Aragón**), e prolongados sitios (caso de Xirona defendida por **Álvarez de Castro**). Ao mesmo tempo, as tropas inglesas enviadas en axuda dos españois, eran perseguidas ata A Coruña, onde reembarcaron despois de perder o seu xefe, **sir John Moore**, na batalla de Elviña (16-1-1809). Unicamente Cádiz e Lisboa resistiron a ocupación francesa amparadas nas súas defensas e nas axudas británicas.

En Galicia, tras unha inicial ocupación (xaneiro de 1809) polas tropas de Soult e Ney, a liberalización do territorio foi realizada fundamentalmente polo pobo. Numerosas partidas de guerrilleiros, moitas delas financiadas polos mosteiros, atacaron constantemente os franceses. Cidades, vilas e aldeas sufriron asedios e saqueos. A resistencia popular foi clave en accións como **a reconquista de Vigo (28-3-1809)**, realizada pola acción conxunta de Mauricio Troncoso (abade do Couto, quen mobilizou os campesiños das comarcas do Condado e do Rosal) e as partidas de Morillo e Bernardo González, Cachamuíña, ou a batalla de Ponte Sampaio, preto de Pontevedra (xuño de 1809). A oposición popular e o illamento respecto ao resto dos exércitos fixeron que os franceses abandonaran rapidamente Galicia (finais de xuño de 1809), converténdose así no primeiro territorio liberado do dominio francés. A guerra deixou unha forte pegada en Galicia; aínda hoxe algúns topónimos lembran os lugares onde estivo ou se combateu o francés e numerosas festas e tradicións orais relatan episodios daquela loita.

A terceira fase (xaneiro de 1812-abril de 1814) estivo marcada polo repregamento francés e a ofensiva hispanoinglesa. A campaña de Rusia obrigou a **Napoleón** a empregar parte das tropas que estaban en España, situación que foi aproveitada polas tropas anglo-hispanas comandadas por **Wellington**, que conseguiron a vitoria de **Arapiles** (preto de Salamanca) en 1812, vitoria que obrigou os franceses a abandonar o sur da Península. A continua diminución dos efectivos franceses, para facer fronte ás guerras que **Napoleón** mantiña en Europa, permitiu aos exércitos de **Wellington** gañar as batallas de Vitoria e San Marcial en 1813. Neste momento, Napoleón decidirá devolver o trono a Fernando VII, co obxectivo de conseguir a súa neutralidade na guerra que mantiña en Europa, en decembro de 1813, mediante o **Tratado de Valençay**. A guerra rematou en 1814 co triunfo de españois e ingleses.

As conclusións sobre a guerra, con todo, mostran que poucos foron realmente os beneficiados. O campesiñado apenas sacou vantaxes da revolución, aínda que participase na loita armada. Os grupos sociais que protagonizaron a **Revolución Liberal** foron a nobreza terratenente e a burguesía comercial e industrial e de profesións liberais, aínda que esta última tampouco sacará beneficios ao sucumbir co regreso de **Fernando VII**, polo que en definitiva, só os antigos grupos **privilexiados** foron beneficiados co regreso do **rei Borbón**.